

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 500-ԱՄԵԱԿԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՄԸ ԲԱՑՈՒՄԸ

Գնա՛ իմ խեղճ գիրք, գնա՛ մարդու մէջ
Գլուխդ քաշ քցիր, մի՛ նեղանար հէշ,
Ականջդ փակիր, սիրտդ լէն բռնիր
Ի՛նչ ասեն խօսեն, տար ու համբերիր:
- Ի՞նչ ես դարդ անում, որ վրեղ խօսեն,
- Եա քեզ ծաղր անեն, եա աչքից քցեն,
- Ամէն սրտի դուր գալը չի ըլիլ,
- Ամէն խաթրը ո՞վ կարայ առնել:
Հալբաթ մէկ օր էլ արեւ դուրս կը գայ,
Էն վախտն կ'իմանան թէ ուզածդ ի՞նչ ա.
- Գնա՛, Աստուած քեզ բարի ճամբայ տայ...

Խ. ԱԲՈՎԵԱՆ

Անցեալ դարու 50-ական թուականներուն էր: Փարիզ:

Ուսանողական տարիներ էին: Երբ ազատ ժամեր ունենայի, մեծագոյն հաճոյքը կը վայելէի այցելելով ֆրանսական մայրաքաղաքի հայկական գլխաւոր գրատունները: Կը յիշեմ այցելութեանս այն օրը, երբ գացեր էի գրատունը Հրանդ Բալուեանի (*), որուն հետ բաւական երկար զրոյց ունեցանք հայկական գիրքերու առու- ծախի, գիրքերու հանդէպ ընթերցողներու հետաքրքրութեանց եւ այլ նիւթերու շուրջ:

Բալուեան չափազանց տխուր կերպով ներկայացուց հայերէն գիրքերու ապագան: Անապաւէն մտաւորականը յուսահատ էր. Վշտահար արտայայտութեամբ ան կը նկարագրէր իր նեղիկ գրատան մէջ խճողուած, տարիներու փոշիին եւ մուրին տակ հայերէն գիրքերու խեղդամահ վիճակը՝ զանոնք ցոյց տալով ինծի: Ինք այդ օրերուն ոչ մէկ շահ կը վայելէր այդ հաւաքածոյէն եւ իր ապրուստի միակ վաստակը կը պարտէր կօշիկներու երեսներ կարող մեքենային, որ գրաւած էր մեծագոյն մասը իր գրատան, ուր ան նստած տեղաւորուած հոտերուն մէջ կօշիկներ ու հողաթափներ պատրաստելու համար այլազան գոյներով կաշիներու, կը գամէր որոշ թիւերով փայտեայ կաղապարներու վրայ, զանոնք ձեւելով եւ հագցնելով, ապա մէկ կողմ դնելով՝ ժամանակին յանձնելով անոնց վերջնական ձեւաւորումն ու չորացումը ապահովելու յաւելեալ գործը: Այս աշխատանքին հետ զուգահեռ կրնթանար մեր գիր ու գրականութեան զրոյցը: Մինչ անդին, հայերէն գիրքերը դարակներու վրայ հրմշտուքով դիզուած, անոնց ծանրութեանց տակ դարակները կոտրելու աստիճան զանոնք ուղեցուցեր էին՝ անդիմադրելի շնչահատութեամբ:

Բալուեանի սիրած մուրճն ու սուրճը իրար հետ՝ իր միակ բարեկամները, իրեն կը պարզեւէին իր ընտանիքին ապրուստի յոյսը: Ես՝ ուսանողական հիւծուած կրթաթոշակիս անհրապոյր զիջումովը, կ'աշխատէի կերպով մը ընտրութիւն կատարելու՝ գնելու համար հայերէն գիրք մը կամ հայկական երգապնակներ, զինք անյուսօրէն ուրախացնելու մտահոգութեամբ. Անշուշտ, ասիկա փրկարար լաստ մը չէր իրեն:

Յաճախ, փարիզաբնակ հայ մտաւորականներ՝ Ջարեհ Որբունի, Նշան Պէշիկթաշլեան, կամ Սոփոկլեան կը հանդիպէին հոն իրենց գիրքերուն որպիսութիւնը հարցնելու: Շատ տխուր էր վիճակը Մեսրոպեան Այբուբենով արարուած հայ գիրերու գանձարանին՝ հանճարեղ ժառանգին մէկ փոքրիկ գրադարանին կացութիւնը:

Ուսանողական տարիներուս վերջին օրերն էին: Մեկնելէ օր մը առաջ հանդիպեցայ իրեն «մնաք բարով»ի համար: Հսկայ դրան մուտքէն շրջափակ մտնելով դոնապանին հարցուցի Հրանդ Բալուեանին մասին: Գրատունը փակ էր: Դոնապանը յայտնեց որ Տիկին Բալուեան շուտով կու գայ: Սպասեցի: Տիկինը վերադարձաւ: Յայտնեց որ իր ամուսինը ծանրօրէն հիւանդ է եւ ինք ստանձնած է օրուան ընթացքին գրատունը միայն քանի մը ժամ բանալու պարտականութիւնը, յուսալով որ գրասիրտ յաճախորդ մը կրնայ այցելել: Կարճատեւ զրոյց մը եղաւ մերը եւ ան յուսահատօրէն րսաւ. «Սօտաւոր վերջը ի՞նչ է գիտե՞ս. այս ամբողջը աղբանոց կը թափենք ու կ'ազատինք. **voilà** ...»:

Տարիներն անցան: Փարիզ կատարած կարճատեւ այցելութիւններուս ինծի համար անմոռաց վայրերէն մէկն էր Հրանդ Բալուեանի գրատան շրջափակը: Վայրը նոյնն էր, սակայն գրատունը... անգոյ: Տիկին Բալուեանի իրատեւ վերջակէտը տրուեցա՞ւ արդեօք, թե՞ ուրիշ լուծում մը եղաւ, - կը դժուարանամ րսելու: Սակայն, աչքերուս խոնաւութեան մէջէն հիմա ինծի կ'երեւայ Հրանդը՝ կորաքամակ հակած իր մեքենային, կարծես շալակին րլլայ հայ գիրքերու անբախտ ճակատագիրը, փռշտաբար եւ շնչահատ.

«Ձի տքնեցայ զօր ամենայն եւ զգիշեր բովանդակ...»:

2011 թուական, Մեպտեմբեր ամիս: Կը պատրաստուիմ մեկնելու Հայրենիք: Մեր Հայրօնը հրահանգեց որ մէկ շաբաթով յետաձգեմ մեկնումս եւ ուրիշի մը առաքելութիւնը ստանձնեմ՝ ի երկիրն յունաց: Ինծի համար ուրախութիւն էր գտնուիլ բաւականին ծանօթ յունահայ գաղութի բարեկամներու մօտ եւ առիթ ստեղծել խարխափումով որոնելու հայկական հնամենի բառարաններ ու երգարաններ: Հինգ օրերու վրայ բաշխուած որոնման վազքը դիւրացաւ նախկին աշակերտներուս եւ մտերիմ բարեկամներու միջոցաւ: Անշուշտ մեծագոյն զարմանքն այն էր, որ սա ժամանակներուն, մեր աշխարհագունդին վրայ կը գտնուէր մարդ մը, որ կ'որոնէր

Հայկական Բառարան եւ Երգարան, երբ ներկայիս համաշխարհայնացման հիւանդագին այլամիտումը կը ջանար դարուս մարդկային ընկերութեան ազգային ոգին մարել, խորտակել լեզուն՝ սպառնալով բնաջնջել մշակոյթներն ու ազգային արժէքները, փակել այդ արժէքներուն դարբնոցը - դպրոցները (որոնց շարքին ամենէն պատկառելին՝ Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը. «Օ.»), լեզուն, գրականութիւնը, եւ անոնցմով առկայ այն բոլոր հաստատութիւնները, որոնք կը միտին պահպանել այդ ոգին եւ հաստատել համայնական ուրիշ լեզու մը՝ որպէս միջոց հաղորդակցութեան, քանդելով ազգափնի ըմբռնման գունագեղ հարրստութիւնը: Այլեւս ո՞ր կը մնար կարեւորութիւնը ազգային լեզուի բառարանին ու երգարանին:

Այս սարսափելի մտածումներով կը չարչարուէի լուսաբանութեան բանաւոր պարզաբանում մը գտնել ընդունելի մեծամասնութեան կողմէ: Այսուհանդերձ, ժամանակի սղութեան

պատճառաւ որոնման գործը եղաւ սղուած: Մակայն, աշակերտներու եւ բարեկամներու տրուած բացատրութեանց արդիւնքը եղաւ խորապէս պարզաբանող եւ հասկնալի:

Վերջին գիշերը հրաւիրուած էի Արամի եւ Լենայի բնակարանը:

Հիւրանոցն եմ. Կը պատրաստուիմ: Յանկարծ կը հնչէ հեռախօսը: Հիւրանոցին բնդունարանէն պաշտօնէան կը հաղորդէ որ տիկին մը բնդունարանին սրահին մէջ զիս կը սպասէ: Փութով կը դիմեմ հիւրանոցին այդ սրահը: Սրահին մուտքէն մինչեւ հեռուն նստած տիկինը՝ հանդարտ քալուածքով կը յառաջանամ, կը դիտեմ անոր կեցուածքն ու դէմքը: Ծանօթ են մարմինին, դէմքին ընդհանուր գիծերը: Այո՛, Մարօն է...: Երկար տարիներ մեզ կը բաժնեն մեր վերջին հանդիպումէն: Մելգոնէան Կրթական Հաստատութեան մէջ իմ աշակերտուիկներէս անմեղ, զգայուն եւ գեղեցկուհի, մետաքսանման Մարօն: Պարախումբիս **ափրոթիտ**երէն մէկը: Հակառակ ժամանակին որոշ չափով փոքր գործած «աւեր»ին, վրան ալ ամուսնական կեանքի հոգերուն, մնացեր էր սակայն նո՛յն Մարօն: Մինչեւ իրեն հասնիլս, իր անունին ետին պահուած իր պարմանուհիի կեանքը ինծի կու գայ կայծակի արագութեամբ՝ յիշողութեանս պաստառին վրայ քանդակուելու: Այդ տարիներուն, իբրեւ նորաստեղծ յանձնախումբի պատասխանատու Մելգոնէան Կրթական Հաստատութեան, գիշերօթիկ կեանքէն ներս հաճելի այլազանութիւններ ներմուծելու նպատակով ստեղծեր էի աշակերտական խորհուրդ մը, որ օրակարգի հարցեր, թելադրութիւններ, խնդրանքներ կը ներկայացնէր եւ մենք կ'աշխատէինք ամէն գնով զոհացում տալու անոնց: Աղջկանց բաժինին պատասխանատուն էր Տիկին Ենովան: Խորհուրդը հարց տուաւ երկու աշակերտուիկներու մասին, որոնք ոչ իսկ նիւթական առաքում կը ստանային իրենց ծնողներէն եւ կը զրկուէին արտադասարանային շարք մը պտոյտներէ, Նիկոսիոյ շարժանկարի սրահներուն մէջ տեղի ունեցող ներկայացումներէն, ինչպէս նաեւ այլ արշաներէ:

Հարցը խորհրդապահական ձեւով հաղորդուեցաւ Հաստատութեան անօրէնութեան, որ ստանձնեց լուծում մը բերելու հարցին: Իսկոյն անօրէնութեան սենեակ կանչուեցան երկու սանուհիները: Տնօրէնը հարկ եղած բացատրութիւնը տալէ վերջ անոնց պատուիրեց, որ իւրաքանչիւր ամսուան սկիզբը հարկ էր ներկայանալ՝ ստանալու համար որոշուած գումարը, միշտ շեշտելով, որ գաղտնապահութեան օրէնքը պիտի իշխէր: Աղջիկներէն մին շնորհակալութեամբ ընդունեց, սակայն Մարօն կտրականապէս ընդվզեցաւ եւ մերժեց ընդունիլ որոշուած գումարը: Հակառակ ջբաւոր ընտանիքի մը զուակ ըլլալուն, ան տեսակ մը մուրացկանութիւն համարեց՝ գումարը վերցնելու պարագային: Տնօրէնը ջանաց բացատրել հակառակը, սակայն ան մնաց անդդուելի իր կեցուածքին մէջ: Օրեր անցնելէ վերջ ան համաձայնեցաւ՝ ուրախացնելով խորհուրդին անդամները:

Ի՛նչ շուտ անցան տարիները: Եւ ահա Մարօն, այսօր իմ դիմացս կանգնելով արցունքոտ աչքերով, կը փաթթուի ինծի եւ կը յայտնէ երկար տարիներու մեր կարօտը: Կը խօսի Մելգոնէան Կրթական Հաստատութենէն հեռանալէն վերջ իր կեանքին մասին յայտնելով, թէ Աթէնքէն բաւական դուրս կ'ապրի եւ ունի երկու մանչ զուակներ: Կաւելցնէ ըսելով, թէ նոյն առաւօտ, նախկին աշակերտուհի մը՝ Լիւսին, իրեն յայտնէր էր Աթէնք գալուստիս լուրը եւ առաքելութեանս շարժառիթին մասին: Ապա իր պայուսակէն հանելով ծրար մը զայն ինծի կ'երկարէ ըսելով. «Այս մէկը 1928-ին հրատարակուած երգարան մըն է, որ իմ եւ քրոջս միակ

հաճելի պահերը լեցնողն է: Երբ ուզենք երջանկացնել մեր կեանքը, գայն կր բանանք եւ հոն ընտրանի երգերը կերգենք: Ձեր մեզի սորվեցուցած բոլոր երգերն ալ կան: Յիշողութեամբ ետ կր թեւածեմ այն տարիները, երբ Հաստատութեան աշակերտուհի էի: Հակառակ անոր որ եղած եմ չքաւոր ընտանիքի գաւակ ու զրկուած եմ այլ վայելքներէ, ա՛յս երգարանն է որ ինծի պարգեւած է երջանկութիւն...»:

Աչքերս ակամայ կը լեցուին. Միայն այսպէս կրցայ պատասխանել իրեն. «Մարօ, հոգիս, ինչո՞ւ պիտի զրկուիս երգելու արդար երջանկութենէդ. Կը խնդրեմ որ քեզի՛ պահես երգարանդ...»: Ան իսկոյն պատասխանեց. «Իմ սիրելի ուսուցիչս, քանի որ դուք ստանձնած էք երգարաններ որոնելու սրբազան առաքելութիւն, իմ պարտականութիւնս է գայն սիրո՛ւ վ ընծայել ձեզի...»:

Չանացի թաքցնել խոր յուզումս: Ապա դիմեցինք դէպի հիւրանոցին մայր դուռը, ուր իր որդիներէն մին մեզ կը սպասէր - Ատոնիս մը իրաւամբ: Անոնք նստեցան ինքնաշարժ եւ անհետացան իրիկնային զեփիտին հետ:

Քիչ ետք ծանրաքայլ ու տրտում դուրս եկայ հիւրանոցին փոքրիկ պարտեզէն եւ ուղղուեցայ հրաւերիս բնակարանը, Կեսարիանիի շրջան...:

2012 տարեթիւ: Յունիս 7-ին պաշտօնապէս բացումը կը կատարուի ԳՈՀԱԲ Հայրօնի Գրադարանին: Ի՛նչ արտասովոր զուգադիպութիւն: Գերմանիոյ, Ֆրանսայի, Իտալիոյ տպագրական ստեղծումէն վերջ Հայ պատմութեան մէջ կը յիշուի 1512-ին հայոց տպագրութեան գիւտը, որ կը ձեռնարկուի Յակոբ Մեղապարտ անուն կրօնաւորին ջանքերով՝ Հայաստանէն հեռու Իտալիոյ Վենետիկ քաղաքին մէջ, որ ատենին կը նկատուէր եւրոպական տպագրութեան կեդրոնը: 16-րդ դարուն սկիզբը Վենետիկ ունէր շուրջ 250 տպարաններ, որոնց վրայ կ'աւելնար Յակոբ Մեղապարտի հայերէն լեզուի տպարանը:

Մինչեւ այդ թուականը, Հայաստան իր պատմագրական դարերու աշխատանքը ձեռագիր մատենաներով կ'իրագործէր: Սակայն, մի՛ շտապէք:

Պահ մը դարերն ի վար երեւակայութեամբ երթանք Սուրբ Մեսրոպի, Սահակ Պարթեւի եւ Վոսմշապուհ արքայի Հայաստանը եւ իրատեսօրէն ապրինք ժամանակաշրջանը: Մի՛ մոռնաք որ սովորական խօսակցական լեզուէն գատ, օտարոտի դամոկլեան սուրեր կախուած էին հայ ազգի գլխուն: Պաշտօնական գրաւոր արձանագրութիւնները տեղի կ'ունենային յունարէնով, պարսկերէնով եւ յաճախ ասորերէնով: Վերոյիշեալ տեսլականի տէր հանճարները Հայ Յեղին յաւիտենականութիւնը նախատեսան՝ ինքնուրոյն լեզուին հնչականութենէն ակունք առած ինքնաբոլիս Այբենարանի ստեղծման մէջ եւ առ այդ հանճարեղ եռեակը գործի լծուելով արարեց Հայոց գիրերու գիւտը: Այնուհետեւ մատենաները սկսան գրուիլ նորագիւտ Այբենարանի Յեղին արեան հարազատութեան տառերով: Դպրատուներ բացուեցան՝ դարբնելու համար նորը, հայկական՝ նր: Դարը եւ մտահոգութեան տիտանեան ծանրութիւնը պահ մը նկատի ունենալով՝ հրաշքի համազօր գործ էր կատարուածը: Սակայն դեռ կար վերելքը: Գիրքեր, մատենաներ հարկ էր բազմացնել: Ասոնց դիմաց հարկ եղաւ երկրորդ հրաշքի մը ստեղծման ժամանակի՛ն ներկայութիւնը, որուն Ռահվիրան եղաւ Յակոբ Մեղապարտ, 16-րդ դարուն:

Այս թուականին 200 տարիներ վերջ՝ 1717-ին, Մխիթար Մեբաստացիի գլխավորությամբ Սբ. Ղազարի մեջ իրագործուեցան Մխիթարեան հայրերու միաբանության տպագրական ջանքերը: Գիրերու արարումեն վերջ տպագրական աշխատանքին ստեղծուը հսկայական զարգացում մըն էր Հայ միտքի ոլորտէն ներս: Տպագրեալ վեց գիրքերու պտղաբերումը Յակոբ Մեղապարտի նախաձեռնութեամբ - «Ուրբաթագիրք», « Պատարագատետր», «Աղթարք», «Տաղարան», «Պարգատումար» եւ «Սաղմոսարան»: Ապա, Աբգար Դպիր Եղոկեացի եւ ուրիշներ, Աբգարի որդին՝ Սուլթանշահ, Նոր Ջուղայի մեջ՝ Խաչատուր Կեսարացին, Ոսկան Վարդապետ Երեւանցի, Միսէոն Երեւանցի, շարունակեցին այս լուսատու աշխատանքը: Երջանկայիշատակ Տ.Տ. Գեորգ Սուրենեանց Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը առաջինն էր, որ 1912-ին, համազգային շուքով նշեց Հայ Տպագրութեան 400-ամեակը: Ահա այսպէս, հոգեմտաւոր լոյսը կը սփռուէր հայ աշխարհէն ներս եւ ամենուրեք հայ հանճարին ճառագայթումը կէրթար հայաշխարհի բոլոր ծագերուն, կ'արձանագրուէին ծաղկունքն ու վերելքը՝ հակառակ աշխարհագրական եւ անբախտ ազգին աղէտներուն յաճախականութեանց: Այսպէս, կը գրուէին հայոց լեզուի բառարանները, դասագիրքերը, քնարերգութեանց եւ այլազան վեպերը, երգարանները, պատրաստելով Ազգը նոր Ոսկեդարերու:

Սակայն, մի՛ աճապարէք: Հայ ժողովուրդին ոսոխները թոյլ չտուին հեզասահ մշակութային վերելք մը: Հայ ազգը անհաւասար գոյապայքարի մը տաժանքը ունեցաւ՝ իր մշակութային վերելքին դէմ որպէս պատուհաս: Գեղեցիկ բաները չեն սիրեր՝ անասնական կիրքերով պարծենկոտ ցեղերը, որոնք կը մեծարեն սուրը եւ կողոպտուր: Իրենց հիացում կը պատճառեն թալանը, քանդումը: Այս պատճառով, գեղեցիկ բաները կը կաղան ու կը խամրին անոնց վերելքին մեջ:

Ի՛նչ սքանչելի բան է կամքի, համբերութեան լոյսով առաջնորդուիլը: Մեր ժամանակներուն, համաշխարհայնացման ախտավարակէն քշուելով, երբ ամենուրեք կարծեցեալ բարիքի հաստատութիւններ կը փակեն ազգային գունագեղումով Յեղին հնաւանդ օճախները, միտքի դարբնոցները, լուսատու կեդրոնները, ԳՈՀԱՐԻ ԱԲԳ-ի շարժման եւ բոլոր ժամանակներու հայերէն սիրուած երգերու Հայրօն - մեկենասը, որ ազատարար նաւով ջրամոյն ըլլալէ ազատեց հայկական բառարաններ ու երգարաններ, Հայաստանէն ի Սփիւոս աշխարհ, Նոր Հաճընի մեջ հիմնադրեց Նոր Գրադարան մը, դէմ դնելով Հայ գիրքին սպառնացող վերջին մահերգին՝ ընտրելով լուսաւոր ու կենսունակ յարձակողականը: Իբրեւ Հայ Ոսկեդարի հանճարներուն իրա՛ւ ծոռը՝ Հայրօն, հերոսական ու վիթխարի աշխատանքներով, կատարեց շարք մը ազգանուէր իրագործումներ, որոնց կարգին՝ իր գեղատիպ Երգարանը, բայց ո՛չ վերջինը: Այս մէկը Յարութ Խաչատուրեանի անհանգիստ երեւակայութեան ու տեսլականին, ստեղծագործութեան իրագործումն է:

Անհանդարտ հոգի մըն է Յարութ: Լոռութեան մեջ իրատես մերձեցումով կը ծրագրէ, կը նախագծէ, շշմեցնող նորարարութեամբ լոյսի բարիքին կը բերէ հրաշքը: Ո՛չ մէկ խոչընդոտի առաջ կը նահանջէ: Իր սուրն է հայկական Այբենարանը, իր վահանը՝ Հայ սիրուած երգը: Իր դրօշին տակ կը տողանցէ Հայ կատարողական մշակութային բանակը: Իր բերդն է ԳՈՀԱՐ:

Հայութեան ներկայի մշակութային արժէքներուն հանդէպ յոգնաբեկ եւ անջիղ նահանջին դիմաց, վաւերական-հիմնարկ ամրութիւնն է:

Հայ Ազգն ամբողջ՝ անկարելի է նահանջի ենթարկել: Հայկական Հին Բառարաններու եւ Երգարաններու թանգարանը սքանչելի փրկարար ու երջանիկ աւարտն է, որ յուսատու դեր պիտի կատարէ Յեղին կտակներու, մշակութային ժառանգութեանց մարգարիտները յաւերժ պահպանելու քմայքոտ վտանգներէ:

Միրտի բարձր երջանկութեամբ կը շնորհաւորեմ ազնուափայլ Մայր՝ Տիկին Գոհար Խաչատուրեանը, իր զաւակները՝ Յարութը, Շահէն, Նարը, եւ Յարութի ստեղծագործ ու գեղեցկահիւս տեսլականը, իրենց մաղթելով յաւերժի ճամբով նորանոր նուաճումներ:

Կենսավառ գնահատման, Ամենակարողը քեզի բարի ճամբայ տայ...:

Ս. Լ. Ա.

Կիւմրի-Հայաստան, 17 Մայիս 2012

(*) Հրանդ Բալուէան՝ 1904-1967, ֆրանսահայ գրող եւ արուեստի գործիչ, խմբագիր-հրատարակիչ «Զուարթնոց» պարբերաթերթի:

